

ZAPNUL UŽ JSI TOHO MOBILA? O AKUZATIVU SINGULÁRU NEŽIVOTNÝCH MASKULIN VE SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH*

V článku je popsána tendence pronikání koncovky *-a* do akuzativu sg. neživotných maskulin v současných slovanských jazycích. Hlavní pozornost je věnována danému jevu v češtině a polštině, kde se tato koncovka v akuzativu prosadila zřejmě nejvíce. Jev je charakterizován z hlediska sémantiky, syntaktických pozic, v nichž se daný tvar vyskytuje, stylové i nářeční příznakovosti. Popsán je vztah ke kategorii životnosti a k partitivnosti. Sledovány jsou také varianty koncovky genitivu sg. neživotných maskulin a vztah mezi danými dvěma pádovými tvary.

Klíčová slova: genitiv, akuzativ, partitiv, životnost, neživotnost, synkretismus.

Presented in the paper is the expansion of the ending *-a* to accusative sg. of inanimate masculines in contemporary Slavic languages. Focus is placed on this phenomenon in Czech and Polish, as this ending of accusative sg. is very productive in both the languages. The characteristics of the phenomenon are given from a semantic, syntactic, stylistic and dialectological point of view. A relationship with the category of animacy and partitivity is observed. There are two different endings of genitive sg. inanimate masculines in Slavic languages: *-u* and *-a*; the relationship between the variability of these endings and the *-a* ending in accusative is also studied.

Keywords: genitive, accusative, partitive, animacy, inanimacy, syncretism

V tomto článku se budeme zabývat jevem, jenž bývá v české a polské literatuře nazýván *existence dublet tvarů životných a neživotných v A sg.* (Mluvnice češtiny 2: 36), *formy dopełniacza lp. w funkcji biernika męskich rzeczowników nieżywothnych* (Kucala 1978: 93n.), *fakultativní životnost* (Bermel 2011: 517), *zživotňování neživotných maskulin* (Vondráček 2011: 614), *antropomorfovaná neživotná substantiva* (Mluvnice současné češtiny 1, 2010: 166) a také výsledek tendence *šíření synkretismu G/Asg. u některých sémantických skupin maskulin* (neživotných) (Běličová 1998: 29).

Jak ale uvidíme dále, termíny nejsou přesné, neboť mnohdy nejde o synkretismus genitivního a akuzativního tvaru, mísená je gramatická a přirozená životnost apod. Příklady pocházejí především z češtiny a polštiny, protože v těchto jazycích je frekvence výskytu koncovky *-a* v akuzativu jednotného čísla u neživotných maskulin nejvyšší, ale rádi bychom danou problematiku představili alespoň na základě dostupné sekundární literatury i v jiných slovanských jazycích.

Charakteristika substantiv

Nejprve se zaměříme na charakteristiku substantiv, kterých se daný jev týká. Jde o maskulina formálně neživotná, tvar akuzativu se tedy primárně rovná tvaru nominativu. Kmen je zakončen na tvrdou nebo měkkou souhlásku, koncovka akuzativu sg. je *-a*. U

---

* Ráda bych poděkovala Ljudmile Popović, Magdaleně Danielewiczowé, Björnu Wiemerovi, Borisi Normanovi, Hannu Tommolovi a Mirosławu Jankowiakowi za rady a komentáře k tématu a za poskytnutí odborné literatury.

měkkého zakončení vlivem hláskoslovných změn přešlo v češtině *-a* v *-e*. Sledovaný jev se u měkkých substantiv v češtině projevuje velmi omezeně,¹ srov.

Řídil vyřazeného moskviče. (ČNK)²

Na parkovišti u jednoho z největších pražských obchodních center Černý Most zaparkovali totiž zatím neznámí pachatelé koncem minulého týdne starý moskvič s barelem benzínu. (ČNK)

V jiných jazycích je pak běžné i zakončení kmene na měkkou souhlásku s koncovkou *-a*, srov. pol. *gwoździa, liszaja, hokeja*...

może oznaczyć to, że cierpimy na liszaj rumieniowaty. (NKJP)

Kuba miał wówczas paskudnego liszaja³ na szyjce. (NKJP)

Svou roli hraje při distribuci akuzativní koncovky *-a* **slovotvorba**. V češtině jsou podstatným činitelem podle N. Bermela (2011: 518) přípony *-ik, -ák, -an*. Sufix *-ák* ve spojení s příslušnými sémantickými okruhy substantiva považuje za element podporující výběr akuzativní koncovky *-a* také M. Šulc (2001: 121). Uvedené přípony jsou totiž vlastní substantivům životným (Šimandl 2016: 68–69), proto i u jmen neživotných napomáhají přijetí koncovky, která je charakteristická zejména pro jména životná. V horní lužické srbštině je takovým sufixem sufix *-ak* (Fasske, Michalk 1981: 409).

Dostí zásadní význam při výběru koncovky akuzativu sg. maskulina neživotného má **sémantika**. Zdá se, že důležitým rysem pro výběr akuzativní koncovky je $\pm$ konkrétnost. Podle některých pramenů se totiž koncovka *-a* vyskytuje jen u substantiv konkrétních (Łaziński 2006: 183). V češtině tomu tak skutečně je – vyloučit můžeme frazeologizované výrazy *bacha, bycha*, které se nevyskytují v jiných tvarech. Pro polštinu se Łaziński (ibidem) snaží nedostatek abstraktnosti u některých substantiv odůvodnit poněkud násilným způsobem, srov.: „... są to nazwy konkretne, nieabstrakcyjne. (Nazwy gier, chorób, ruchów i tańców są wprawdzie abstrakcyjne, bo oznaczają stany i sytuacje, ale są to sytuacje rozpoznawalne wizualnie równie łatwo jak przedmioty).“ Některá spojení mají ustálený charakter: *miec kaca, pietra, splatać figla* – tím snad lze jejich abstraktní charakter omluvit. V češtině by obdobou takového vyjádření bylo např. spojení tvaru *facana* (tedy *facku*): *dát, dostat, vlepít, vrazit*, ale v ČNK jsme našli i příklad s *představit si ...* Zajímavý poznatek přináší ve svém článku J. Perlín (2016: 294). Uvádí využití akuzativní *-a* koncovky u abstrakt v reklamě: *Mam smaka⁴ na Maka i Metoda na głoda*. Takové tvary jsou však samozřejmě okazionalismy.

¹ Dostupná bohemistická literatura pojednává především o tvrdém typu. Výčet substantiv je u M. Šulce (2001: 122–125) i u N. Bermela (2011) omezen na substantiva tvrdá, N. Bermel se o koncovce *-e* zmiňuje jen okrajově (Bermel 2011: 520). Expanzi *-e* do akuzativu sg. substantiv měkkého typu může bránit synkretismus s akuzativem plurálu.

² Příklady pocházejí především z Českého národního korpusu (ČNK) – používáme řadu synchronních korpusů syn – a z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP).

³ Slovo *liszaj* má v polštině dva významy – ‘lišej’, ‘lišejník’. Podle WSJP je akuzativ substantiva v obou významech zakončen na *-a*, podle ISJP jde v obou významech o substantivum „męskorzeczowe“, tj. neživotné. O složitosti zpracování jevu ve slovnících viz dále.

⁴ Obě zvýrazněná substantiva mají genitivní koncovku *-u*, o to více by měla posluchače

V odborné literatuře bývají vymezovány sémantické skupiny substantiv, jichž se tento jev týká: ve všech slovanských jazycích jde o názvy některých hub⁵ a rostlin, karetních her, karetních a šachových figur,⁶ tanců,⁷ sportovních družstev. Je zřejmé, že u části z těchto substantiv je akuzativní koncovka dána výsledkem přenosu tvaru z označení osoby/zvířete, srov. sportovní družstvo: *Partizan*, šachové figury: *слон, конь* apod. V češtině se setkáváme se změnou akuzativní koncovky dále u názvů některých potravin a pochutin, sportovních disciplín, automobilů a v některých ustálených spojeních (*nosit kulicha, dát si frťana*) (Mluvnice češtiny 2: 36, Běličová 1998: 29). Poměrně výrazně se tendence pronikání koncovky *-a* do akuzativu sg. neživotných maskulin prosazuje v současné polštině. V práci M. Kucały (1978: 93–106) je vyjmenováno mnoho sémantických skupin slov, která tento proces již zasáhl: kromě výše uvedených jde např. o názvy cigaret a jejich druhů, hudebních děl, pohybů, her, peněz, ovoce a zeleniny, některých potravin, pečiva, moučníků, nemocí, dále o některá ustálená spojení. O další skupiny – názvy programů a počítačových systémů, částí počítačového vybavení – tento výčet doplňuje M. Łaziński (2006: 181–182). Wiemer (2003: 54) se zmiňuje i o částech těla, pejorativních označeních ženských referentů a dal. V některých jazycích bývají také uváděny nápoje, např. v polštině či ve slovenštině a slovinštině (názvy vín).

Zvláštní skupinu představují názvy planet: zatímco ve slovinštině se analogií s mytologickými postavami zachovává koncovka *-a* (*premičnica bo srečala Merkurja, Marsa, Jupitra, Saturna* – Toporišič 2000: 277), v češtině jsou doloženy koncovky nulové i koncovka *-a*, popř. *-e* u *Mars* (podrobně viz Vondráček 2011: 641–648). Pro současnou ruštinu je podle V. A. Ickoviče (Ицкович 1980: 94) u těchto substantiv charakteristická nulová koncovka.

Z hlediska **syntaktického** můžeme v češtině a polštině akuzativní tvar neživotného maskulina s koncovkou *-a* najít v pozici:

- bezpředložkové:

pol. *Obróćą się, żeby zdjąć audiobooka z półki....* (NKJP)

čes. *Potom si do tašky sbalil notebook, peněženku, mobila, diář....* (ČNK)

zaujmout.

⁵ I. B. Kuz'mina (Кузьмина 1993: 37) upozorňuje na pojetí hub jako živých bytostí; referuje o výskytu tvaru akuzativu *гриба*, popř. obdobných tvarů pro druhy hub v ruských nářečích. Srov. také I. Bajerowa (1964: 98) vysvětluje tvar ve spojení *znalazlam grzyba* „částečnou životností“. O vztahu k životnosti viz dále.

⁶ Tento jev je známý i v jihoslovanských jazycích, kde výskyt akuzativního tvaru na *-a* není tak častý – srov. slovinsky *daj asa, križa, pika* – Toporišič (2000: 277), srbsky *бацуми аса* – Пипер, Клајн (2015: 61). V tomto případě se přikláníme k vlivu analogie (srov. i Русская грамматика II (1980: 464), kde se spojuje tvar akuzativu u slov *туз, козырь* s jinými názvy v kartách a šachu, jako jsou *король, слон, конь* – o nich viz dále.

⁷ Na tvar akuzativu u některých názvů tanců v ruštině upozorňuje např. V. A. Ickovič (Ицкович 1980: 85–86) i s odkazem na akademickou gramatiku. Autor uvádí, že jde pouze o názvy některých lidových tanců (*гопак, казачок, трепак, камаринский, елецкий*), ukazuje, že „životný“ akuzativ se u původních substantiv užívá zejména ve spojení se slovesem *маневать* a jeho expresivními ekvivalenty, nicméně i s těmito slovesy je možné použít tvar synkretický s nominativem. U substantivizovaných adjektiv (*камаринский, елецкий*) mohou vystupovat v tvaru synkretickém jak s genitivem (častěji), tak s nominativem.

- předložkové⁸

pol. *Ostatnio trafilem na audiobooka M. Hellera* ....(NKJP)

čes. *Fredrik volal na mobila, já mu to nebral.* (ČNK)

Zároveň může jít o doplnění holé (viz příklady výše) i rozvitě:

pol. ... *drogą elektroniczną dostarczymy Ci wybranego audiobooka.* (NKJP)

čes. *Koupil si nového mobila za tři litry.* (ČNK)

Akuzativ na *-a* se vyskytuje u jednotlivých slov v **různé míře**. N. Bermel (2011: 519) dokonce uvádí na základě korpusového materiálu stupnici užití tvarů s *-a* s nulovým zakončením. Existují substantiva, která nenajdeme v akuzativním tvaru s nulovou koncovkou: jsou často součástí ustáleného spojení,⁹ srov. *šlofik (hodit si šlofika), majzla (dej si majzla)*, obdobně v polštině: *dać drapaka, mieć boja, rznąć głupa* (Łaziński 2006: 182). WSPP (2004: 1552) podává následující výčet ustálených spojení: *dać/dostać klapsa, mieć stracha, nosa, nabić guza, dać nura, drapaka, spiec raka, utrzec, zadziereać nosa, wywinąć kozła, młynka, zabić ćwieka*.

V mnohých pramenech je tvar neživotného maskulina s koncovkou *-a* hodnocen jako **stylově příznakový**. Podle Kucalý (1978: 93) je proces charakteristický pro jazyk mluvený, hovorový, WSPP (2004: 1552) uvádí, že v hovorové polštině je typický A=G, v kultivovanější A=N. M. Šulc (2001: 120) se zmiňuje o velké míře rozšíření tohoto prostředku v obecné češtině. J. Miodek (1998: 136) v polštině a J. Toporišič (1974) ve slovinštině upozorňují na jejich příslušnost k řeči dětí a mládeže. M. Sokolová (2007: 124) mluví o konkurenci *kupili si noveho opela/opela – nový opel* ve slovenštině jako o stylisticky podmíněné. Také autoři srbské gramatiky (Пипер, Клајн 2015: 61) hodnotí tvar s *-a* v akuzativu neživotných jako hovorový.

Snahu o stylové ozvláštnění můžeme demonstrovat na následujících příkladech:

Vychutnejte si pořádně doběh historickým centrem města. Ten okamžik pod cílovou branou za tu dřinu stojí. V cíli budu čekat já a podám Vám ruku, možná taky manželka. Pak si dejte melouna, banán, buchtičku od našich žen a slečen a klidně i pivečko z našeho pivovárku! (ČNK)

Dáš si melouna, chvilku si dáchneš a pak se tam půdeš k večeru namočít. (ČNK)¹⁰

Se stylovou charakteristikou také souvisí otázka, zda daný jev nese **expresivní** charakter. M. Vondráček (2011: 651–652) se zmiňuje o stylovém zařazení promluv s *-a* koncovkou a zároveň upozorňuje na možnost užití tohoto tvaru jako prostředku pro expresivní zabarvení: „životná forma maskulinního substantiva může být“ [...] „pragmaticky významným výrazem afektu utvářejícího charakter komunikační situace – potlačujícího její formální, oficiální, neosobní ráz, ustavujícího stylové charakteristiky komunikátu (*zahodit vajgla, měl vzteka, dal si čouda, poslal*

⁸ Srbská gramatika (Пипер, Клајн 2015: 61) vysloveně doporučuje v předložkové pozici používat tvar synkretický s nominativem, nikoli s genitivem.

⁹ O některých ustálených spojení viz také výše ve výkladech o protikladu abstraktnosti a konkrétnosti.

¹⁰ Oba příklady obsahují další hovorové až nespisovné výrazové prostředky: *dřina, dáchneš, půdeš*.

mejla).“ M. Šulc (2001: 120) užití koncovky *-a* coby prostředku expresivity popírá. V práci *Русская грамматика* (1979: 325) se mluví o expresivnosti v souvislosti s personifikací karetních / šachových figur. V tomto případě má však na výběr tvaru spíše vliv analogie než expresivita. Také *Mluvnice češtiny 2* (1986: 36) se přiklání k názoru, že v některých případech jde o vyjádření expresivního, citového zabarvení; těžko však souhlasit s mnohými příklady, které tato mluvnice uvádí, srov. *mít svrška, najít kozáka, tancovat rejdiváka* ... V češtině i polštině lze však jistě najít kontexty, v nichž akuzativní tvar s koncovkou *-a* expresivní charakter sdělení podporuje:

Ale teraz naprawdę musimy się na maksa zmobilizować. (pozvánka na demonstraci, Facebook)

A co on bere? zajmala se pacjentka, která čekala na operaci. Nejradsí prachy. Chlastat nemůže, má vředa. (ČNK)

Autoři novějších prací o koncovce neživotných maskulin se v podstatě shodnou na faktu, že koncovka *-a* se silně prosazuje u substantiv **cizího** (zejména anglického) **původu**, která jsou přejímána s rozvojem informačních a komunikačních technologií (srov. Šulc 2001: 121–122; Łaziński 2006: 182; Perlin 2016: 294). V češtině tak najdeme akuzativní tvary *mobila, notebooka, kompa, smartfona*, v polštině např. *palmtopa, audiobooka, maila* (psáno též *majla*), *pen drive'a* a dal.

Koncovka *-a* v akuzativu sg. neživotných maskulin je hojně rozšířena v **nářečích** různých slovanských jazyků. M. Kucala prováděl na přelomu 60. a 70. let 20. stol. dialektologický výzkum ve vesnici Więciórka, pow. Myślenice (na jih od Krakova). Rozšíření koncovky *-a* v akuzativu tam v době výzkumu bylo skutečně obrovské: skoro 1/3 neživotných maskulin. O výrazné přítomnosti akuzativní koncovky *-a* u neživotných maskulin v nářečích píše také P. Žigo (2012: 59) – jde o nářečí středního a východního Slovenska a o dialekty kajkavské. Koncovka *-a* v akuzativu než. maskulin je přítomna i v některých nářečích ukrajinských a běloruských.

Současný stav

Podle poznatků z odborné literatury se zdá, že akuzativ neživotných maskulin s koncovkou *-a* je značně rozšířen v polštině, češtině a dále i ve slovenštině a ukrajinštině. Ve slovinštině v rámci skupin, které uvádí J. Toporišič (2000: 277), nalézáme zejména případy přenosu z živých bytostí na předměty se stejným pojmenováním (auta, planety, karty, zařízení – ovšem se základem v osobě nebo zvířeti – *potegniti za petelina, za sezuvanje uporabljati hlapca*...), totéž platí i pro lužickou srbštinu (Fasske, Michalk 1981: 408). V ruštině *-a* koncovka do akuzativu proniká jen v malé míře. Obdobná je situace v běloruštině (*Беларуская граматыка* 1985: 56, *Беларуская мова* 1998).¹¹ Na základě výkladu v srbské gramatice se zdá, že proces šíření koncovky *-a* do akuzativu není ve srovnání s polštinou či češtinou příliš progresivní ani v srbštině: autoři píší o názvech sportovních družstev (v příkladech jsou však původní označení osob), automobilů, technických přístrojů (Пипер, Клајн 2015: 61).¹²

¹¹ Za informaci děkuji také prof. T. G. Ramze.

¹² V syntaxi srbštiny (Пипер и др. 2005: 133–134) se uvádějí následující vazby s **imati**: *Uvek je imao razumevanja. Marko ima sluha. Marko ima para*. Hodnotíme je jako jisté kvantitativní vyjádření, které je charakteristické pro genitiv, a s naší problematikou tedy přímo nesouvisí. Srov.

Lexikografické zpracování

Existenci akuzativní koncovky *-a* (v češtině též *-e*) v sg. neživotných maskulin je třeba zachytit také lexikograficky. Mnohé výkladové slovníky tento jev nezaznamenávají (PCKHJ), existenci netypické koncovky je možné zjistit pouze z příkladu (srov. v **běloruštině** ТСБМ: heslo *ганак – танцаваць ганака*, v **ruštině**: БТСРЯ: heslo *ганак – плясать ганака*, v **ukrajinštině** HTCUM: heslo *сірник – виїняв сірника*, obdobně i ve **slovinštině** SSKJ: *as – vreči asa*. Ve slovnících některých západoslovanských jazyků najdeme již v záhlaví obsáhlejší informaci, srov. ve **slovenštině** SSSJ: „frʻan, -na **A i -na** pl. N -ny m. hovor. expr.“ [zvýraznění KS]. Ve výkladových slovnících **češtiny** se setkáme s následujícím popisem: SSČ u hesel *klouzek* nebo *trumf* obsahuje tuto gramatickou charakteristiku: „klouzek, -zku, m (*než./živ.*, 2., 4. j. i -a...), *trumf*, -u m (*než./živ.* j. 2., 4. i -a)“ [podtržení KS], tedy při přítomnosti koncovky *-a* v akuzativu je slovo považováno za životné, ačkoli podle jiných formálních ukazatelů (viz dále) se jako životné neprojevuje. Výrazně přesnější je popis v ASSČ: omezuje se na výčet koncovek v příslušném pádu, nevztahuje dvojí možnost akuzativních tvarů na životnost jako celek.

anton -nu, -na (4. j. -n, -na, 6. j. -nu) m. než. <VJ> kolokv.

axel [aksl] -lu, -la (4. j. -l, -la, 6. j. -lu) m. než. <VJ> sport.

Sledované **polské** slovníky postupují následovně: uvádějí, zda dané maskulinum patří do skupiny *męskorzeczowych* (tj. akuzativní koncovka sg. je synkretická s nominativní), *męskozwierzęcych* (tj. akuzativní koncovka sg. je synkretická s koncovkou genitivní, v plurálu je akuzativní koncovka synkretická s nominativní), nebo *męskoosobowych* (tj. akuzativní koncovka sg. je synkretická s koncovkou genitivní, koncovka akuzativu plurálu je synkretická s koncovkou genitivu plurálu). Srov.

ISJP: **kotlet**: RZ (rzeczownik) MRZ (męskorzeczowy) / MZW (męskozwierzęcy)

WSJP: **kotlet**: akuzativ: kotlet, pot. [potoczne] kotleta

ISJP: **banan**: RZ MZW/ MRZ (tj. akuzativní koncovka *-a* nebo nulová), slovník rozlišuje pouze jeden význam: plod, rostlina

WSJP: **banan**: podvýznam rostlina má akuzativní tvar jen s nulovou koncovkou, podvýznam plod, významy úsměv a ponton mají dvojí akuzativní tvar: *banana* nebo *banan*¹³

Obzvláště komplikovaný je v tomto smyslu popis tvarů substantiva *tenis* w polštině. WSPP (2004) uvádí u hesla *tenis* dva významy: 1. hra: G. *tenisa*, A. *tenis* nebo *tenisa*: *Grać w tenisa* (*nie*: w tenis) *Ale: Obserwować tenis w wykonaniu mistrzów, Uprawiać tenis. Strój do tenisa*. 2. druh vlněné tkaniny: G. *tenisu*, A. *tenis*: *Garnitur z tenisu, Kupić tenis na spodnie*.

Podle WSJP je i u druhého významu možný genitiv i akuzativ s koncovkou *-a* (kromě *-u* v genitivu a nulové koncovky v akuzativu). Lze předpokládat, že rozkolísanost koncovek je právě u tohoto lexému značná, a je dokonce možné, že rozkolísanost koncovek prvního významu je způsobena odlišností koncovek ve významu druhém.

také vazby označované jako partitivní na téže straně: se slovesy *dati*, *imati*, *dobiti*, *chteti*, *jesti*, *kupiti*, *naći*, *poslati*, *piti*, *tražiti*, *uchvatiti*, *uneti*, *uzeti*, *nabaviti* a dal.: *Dao mu je povoda* za svadžu. *Našao je načina* da reši problem.

¹³ O rozdílech v gramatických informacích ve slovnících viz také pozn. 3.

Vztah k mluvnickým kategoriím

Někteří lingvisté spojují sledovaný jev s **partitivností**: v daných kontextech se podle nich nejedná o akuzativní tvar, nýbrž o genitiv partitivní. W. Doroszewski (1962: 104–105) považuje genitiv ve spojení *papierosa zapalić* za genitiv partitivní a jeho užití vysvětluje takto: „Gdy *zapalamy lampę*, na przykład elektryczną (innych zresztą dziś prawie nie ma), to jasność ogarnia ją cała, a nawet rozlewa się dokoła niej. Gdy natomiast *zapalamy papierosa*, to zaczyna się żarzyć tylko jego koniec.“ Také J. Miodek (1983: 156) vysvětluje tvar substantiva ve větě *Fibak wygrał seta* jako genitiv partitivní v souvislosti s tím, že *set*, *gem* jsou součástí celého utkání. V pozdější práci však již J. Miodek (1998: 134–136) tento případ řadí k celé řadě jiných spojení typu *gramy w brydża*, *w tysiäca*, *w tenisa*, *palimy papierosa*, *tańczymy walca*, *mazura i poloneza* apod. a označuje ho jako „životný“ akuzativ. „Partitivní pojetí“ zastává také v části výkladu S. Szober (1967: 169), a to zejména u názvů mincí.

Možnost, že se ve sledovaných případech jedná o genitiv partitivní, popírá např. B. Wiemer (2003: 55). Významný je argument, že v ženském a středním rodě se tento jev nevyskytuje, ač partitivnost zasahuje substantiva všech rodů. Za fakt svědčící proti partitivnímu pojetí považujeme také skutečnost, že synkretismus genitivu a akuzativu neživotných maskulin je značně produktivní i v češtině, ačkoli v tomto jazyce je partitiv ve vysoké míře na ústupu (Skwarska 2004).

O výzkumu M. Kucały (1971, 1978) jsme psali již výše. Na základě obsáhlého materiálu ve svých pracích autor tvrdí, že velmi důležitou roli při výběru koncovky hraje protiklad **jednotlivosti** (*kwiatek*, *kij*, *papieros*) a **hromadnosti** (*las*, *tabak*) (**jednostkowość x zbiorowość**); u substantiv, která se často vyskytují i coby součást skupiny stejných předmětů, pak jde o **individualizaci**.

M. J. Fedosjuk (Федосюк 2016) ve svém článku napadá fakt, že by se jev týkal substantiv, která označují živou entitu. Upozorňuje spíše na možnou opozici **aktivity x pasivity** entity. Tím pak zdůvodňuje, že značky aut mohou mít v akuzativu sg. koncovku *-a*, protože je potřeba odlišit subjekt a objekt. Vrací se tak k samotné podstatě vzniku gramatické kategorie životnosti, tj. snaže rozlišit subjekt a objekt. Jako příklad M. Fedosjuk uvádí *Джип подрезал форда*. Nepopíráme, že tento aspekt může být zajímavý. Podle našeho názoru je však v ruštině výskyt akuzativní koncovky *-a* u neživotných maskulin tak řídký, že z něj lze těžko dělat závěry obecnějšího charakteru. Podle našeho názoru je vhodnější takové závěry činit na základě srovnání daného jevu ve více geneticky příbuzných jazycích.

Nejčastěji je šíření koncovky *-a* do akuzativu sg. neživotných maskulin spojováno s kategorií **životnosti**, neboť často vzniká synkretismus genitivní a akuzativní koncovky, což je u takových substantiv ukazatelem gramatické životnosti. V češtině a v polštině existují maskulina, která mají genitivní koncovku *-u*, a přesto do akuzativu proniká koncovka *-a*. (Srov. Bermel 2011: 520–521; Perlin 2016: 297). Jedná se např. o substantiva: čes. *klouzek*, *kombík*, *meloun*, *budík*, pol. *bilard*. Sekundárně pak do genitivu může expandovat koncovka *-a*, M. Łaziński (2006: 182) uvádí jako příklad *swinga*, *pirueta*, v češtině se dnes setkáme i s genitivem *melouna* (viz příklady výše).

Pronikání koncovky *-a* ke tvarům akuzativu u neživotných maskulin proto lze také spíše než jako tendenci o oživování neživotných substantiv hodnotit jako **tendenci**

k vyrovnávání akuzativních forem u všech substantiv mužského rodu. Kategorie životnosti by v budoucnosti jako důsledek této tendence mohla být značně narušena. V polštině je intenzita expanze synkretismu genitivního a akuzativního tvaru velmi silná: J. Miodek (1998: 136) dokonce tvrdí, že může dojít ke stavu, kdy bude akuzativ všech maskulinních substantiv v polštině roven genitivu. „Szczerzejnie chętnie i zupełnie spontanicznie biernikiem równym dopełniaczowi posługują się dzieci (*kup komputera, zawiąż buta, włącz odkurzacza, wytrzyj nosa*), co prowokuje do przypuszczenia, że w polszczyźnie jutra biernik wszystkich rzeczowników rodzaju męskiego będzie równy dopełniaczowi.“ (Miodek 1998: 136)

To by ovšem znamenalo přehodnocení celé kategorie životnosti. Životnost se však ve většině sledovaných jazyků formálně projevuje i jinými prostředky než synkretismem akuzativu a genitivu sg. Ve slovenštině se jedná o synkretismus tvaru lokálu a dativu singuláru. U substantiv, o nichž v tomto článku pojednáváme, ale k tomuto synkretismu nedochází a Mračníková (2006: 443) šíření *-a* v akuzativu neživotných maskulin nazývá „neúplná formálna animizácia“. Také čeština u životných substantiv užívá v dativu a lokálu synkretickou koncovku *-ovi*.

S formálními příznaky životnosti v singuláru souvisí i distribuce koncovky *-u* v genitivu. Ve všech sledovaných jazycích kromě srbštiny a chorvatštiny nacházíme v genitivu sg. maskulin koncovku *-a* i *-u* (srov. tabulku v Žigo 2012: 52). Distribuce je různá, zde se omezíme pouze na body, důležité pro náš výklad. 1) Ve většině slovanských jazyků nemůže mít životné maskulinum v genitivu jednotného čísla koncovku *-u*. Pokud se koncovka *-u* u životných maskulin vyskytuje, lze tato substantiva vymezit výčtem, např. v polštině: *wół, bawół, piżmowół* (Perlin 2016: 296). 2) V ruštině má koncovka *-u* specifickou funkci (tzv. partitivní). Tato koncovka je však na ústupu, je nahrazována koncovkou *-a*; dochází k stylistické diferenciaci: v uměleckém stylu a jazyce běžné komunikace se zachovává *-u*, do administrativního a odborného stylu proniká *-a* (Гловинская 1997: 207). Distribuce koncovky *-u* je považována za stylově „vyšší“ také v běloruštině. Lze předpokládat, že v jazycích, v nichž se genitivní koncovka *-u* neuvžívá, nebo má jasně specifikovanou funkci, je nulová koncovka akuzativu stabilnější, neboť systém není vlivem dvou koncovek v genitivu natolik rozkolísaný. 3) Jediná koncovka genitivu sg. u maskulin v srbštině a chorvatštině je *-a*. 4) Počet substantiv s koncovkou *-u* v genitivu sg. ve slovinštině je velmi malý. 5) Jak jsme ukázali výše, u části neživotných maskulin, k nimž v češtině a polštině proniká do akuzativu *-a*, nedochází k synkretismu genitivu a akuzativu, neboť genitivu je vlastní koncovka *-u*.

V plurálu se kategorie životnosti substantiv ve slovanských jazycích vyvinula různě a jednotlivé jazyky mají také další formální ukazatele životnosti: 1) V češtině jde např. o zvláštní koncovku nominativu pl. *-ové*, dále o měkčení kmene v nominativu plurálu – *jelen* : *jeleni*. K měkčení dochází také u některých ojedinělých neživotných maskulin, o nichž jsme psali výše, např. u houby *klouzek* s akuzativem *klouzek* i *klouzka* existuje nominativ plurálu *klouzky* i *klouzci*, obdobně *hříbky* i *hříbci* (Vondráček 2011: 640). U většiny substantiv zkoumaných v tomto článku však k měkčení nedochází, je tak „narušen“ jen jeden z ukazatelů životnosti; 2) V jiných západoslovanských jazycích – polštině, slovenštině a horní lužické srbštině – se v plurálu staví do protikladu označení osob mužského rodu (se zvláštními koncovkami nominativu pl. a synkretismem genitivu a akuzativu) a všechna ostatní substantiva (srov. zejm. Mračníková 2006); 3) V dolní lužické srbštině je akuzativ maskulin v úzu spíše synkretický s nominativem, odlišnosti

jsou pak u spojení s číslovkami 3–10, ačkoli dle kodifikace by u mužských osobních jmen měl být synkretický s genitivem (Faska 1998, 225–226; Mračníková 2006: 447–448); 4) V ruštině došlo v plurálu k unifikaci deklinace všech rodů, i synkretismus genitivního a akuzativního tvaru u názvů osob a zvířat je tak společný pro všechny tři rody; gramatická životnost se v rámci plurálu vztahuje i na substantiva ženského a středního rodu. Obdobná je situace v běloruštině. 5) Ukrajiniština má prvky společné s ruštinou a s polštinou: v množném čísle je možné u názvů zvířat v akuzativu užít tvar synkretický s genitivem plurálu i s nominativem plurálu – *пасу коней u коні, гусей u гусі, корів u корови* (Сучасна укр. лит. мова 1969). Můžeme tak sledovat kolísání tvaru z hlediska kategorie personičnosti při současné životnosti substantiv ženského rodu); 6) Ve sledovaných jazycích jihoslovanských se životnost v množném čísle nijak formálně neprojevuje (Sedláček 1989, 46). Podle našeho názoru je míra pronikání koncovky *-a* do akuzativu sg. neživotných maskulin ovlivněna existencí jiných formálních ukazatelů životnosti a jejich stabilitou.

Závěr

Ve vývoji slovanské deklinace mužského rodu došlo ještě v praslovanštině k mísení koncovek původních o-kmenů a u-kmenů. Toto mísení nastalo také v genitivu singuláru u neživotných substantiv v mnohých slovanských jazycích (Kurz 1969, Mračníková 2006: 438). Zdá se, že proces pronikání koncovky *-a* do akuzativu sg. mužských neživotných substantiv souvisí s možnostmi zakončení genitivu singuláru: v jazycích, kde existují u neživotných maskulin koncovky genitivu *-u* i *-a*, probíhá expanze *-a* do akuzativu výrazněji, srov. např. polština, čeština, ukrajiniština, slovenština. V ruštině, kde má tvar s *-u* významově odlišnou funkci, i v srbštině a chorvatštině, kde je *-a* jedinou koncovkou Gsg. neživotných maskulin, koncovka *-a* do akuzativu proniká jen v omezené míře. Důležitou roli tu, podle našeho názoru, hraje větší rozkolísanost pádových koncovek u jazyků, které disponují koncovkou *-u* pro genitiv sg. Zároveň je zřejmé, že pro ruštinu, běloruštinu, srbštinu, chorvatštinu (tedy jazyky, kde proces expanze koncovky *-a* do akuzativu sg. není v příliš pokročilé fázi) je protiklad akuzativu synkretického s nominativem a akuzativu synkretického s genitivem **jediným projevem** neživotnosti x životnosti maskulin, a proto tento protiklad zůstává značně stabilní. Jiné jazyky využívají pro tuto kategorii i jiné prostředky (koncovky jiných pádů v sg. i v pl.), západoslovanské jazyky kromě češtiny pak mužský rod v plurálu specifikují také kategorií personičnosti. Zdá se, že i ve slovinštině a v lužické srbštině proniká koncovka *-a* do akuzativu neživotných maskulin, sledovaný proces není však v příliš pokročilém stádiu.

Pronikání koncovky *-a* (pro češtinu případně i *-e*) do tvaru akuzativu sg. neživotných chápeme jako dlouhodobý proces, který je v současných slovanských jazycích na různém stupni postupu. Přesnější zpracování současného materiálu by však vyžadovalo analýzu nového srovnatelného materiálu z jednotlivých jazyků; tento článek měl být pouhým nastíněním problematiky.

Literatura

- Bajerova, Irena. Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964.
- Běličová, Helena. Nástín porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských. Praha: Karolinum, 1998.
- Bermel, Neil. „Akuzativ singuláru“. [In:] F. Šticha (ed.) Kapitoly z české gramatiky. Praha: Academia, 2011, 517–522.
- Doroszewski, Witold. O kulturę słowa. Poradnik językowy. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1962, 1968.
- Faska, Helmut. „Morfologija“. [In:] Serbščina. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Opole: Uniwersytet Opolski, 1998, 212–228.
- Fasske Helmut, Siegfried Michalk. Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie. Bautzen: Domowina, 1981.
- Kucała, Marian. „Zanikanie kategorii żywotności – nieżywotności w jednej z gwar polskich“. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej X, 1971: 43–57.
- Kucała, Marian. Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny. Wrocław etc.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1978.
- Kurz, Josef. Učebnice jazyka staroslověnského. Praha: SPN, 1969.
- Łaziński, Marek. O panach i paniach. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Miodek, Jan. Rzecz o języku. Szkice o współczesnej polszczyźnie. Wrocław: Ossolineum, 1983.
- Miodek, Jan. Rozmyślajcie nad mową! Warszawa: Prószyński i S-ka, 1998.
- Mluvnice češtiny 2. Praha: Academia, 1986.
- Mluvnice současné češtiny 1. V. Cvrček a kol. Praha: Karolinum, 2010.
- Mračníková, Renáta. „Kategória životnosti a mužskej osoby v západoslovanských jazykoch“. [In:] Studia Academica Slovaca 35, 2006, 435–448. <https://zborniky.e-slovak.sk/SAS_35_2006.o.pdf> 06.03.2018.
- Perlin, Jacek. „O zmianie biernika w użyciach nieparadygmatycznych“. Linguistica Copernicana 13, 2016: 293–299.
- Sedláček, Jan. Stručná mluvnice srbocharvátštiny. Praha: Academia, 1989.
- Skwarska, Karolina. Konkurencje genitivu a akuzativu s tranzitivními slovesy v češtině, ruštině, polštině a slovinštině. Nепublikovaná disertační práce. Praha: FF UK, 2004.
- Sokolová, Miloslava. Nový deklinacný systém slovenských substantív. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. <http://www.juls.savba.sk/ediela/novy_deklinacny_system/novy_deklinacny_system_slovenskych_substantiv.pdf> 06.03.2018.
- Szober, Stanisław: Gramatyka języka polskiego. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967.
- Šimandl, Josef (ed.) Slovník afixů užívaných v češtině. Praha: Karolinum, 2016.
- Šulc, Michal. „Životná koncovka –a v akuzativu singuláru neživotných maskulin.“ Jazykovédne aktuality 38, 2001: 117–128.
- Toporišič, Jože. „Stilnost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika.“ Slavistična revija 1974: 245–262.
- Toporišič, Jože. Slovenska slovnica. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja, 2000.
- Vondráček, Miloslav. „Životnost“. [In:] Kapitoly z české gramatiky. Praha: Academia, 2011, 610–652.
- Wiemer, Björn. „Objektive Wiederholungstaten, verworrene Funktionsbelegungen und entartete Inferenzen in der Synchronie als Folgen der Diachronie.“ [In:] T. Anstatt, B. Hansen (eds.) Entwicklungen in slavischen Sprachen 2. Für Volkmar Lehmann zum 60. Geburtstag von seinen Schülern und Schülern. München: Verlag Otto Sagner, 2003, 35–62.
- Žigo, Pavol. Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov. Bratislava: Veda, 2012.
- Беларуская граматыка. Ч. 1. М. В. Бірыла, П. П. Шуба (рэд.) Мінск: «Навука техника», 1985.
- Беларуская мова. Лукашанец, А. и др. (рэд.) Opole: Uniwersytet Opolski, 1998.

- Гловинская, Марина Я. «Изменения в морфологии и синтаксисе». [В:] Русский язык. Е. Ширяев (ред). Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Opole: Uniwersytet Opolski, 1997, 203–232.
- Ицкович, Виктор А. «Существительные одушевленные и неодушевленные в современном русском языке (Норма и тенденция)». Вопросы языкознания 1980, 4: 84–96.
- Кузьмина, Ирина Б. Синтаксис русских говоров в лингвогеографическом аспекте. Москва: «Наука», 1993.
- Пипер, Предраг и др. Синтакса савременога српског језика. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2005.
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
- Русская грамматика. Прага: Academia, 1979.
- Русская грамматика II. Москва, Издательство «Наука», 1980.
- Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1969.
- Федосюк, Михаил Ю. «Джип подрезал «форда», или Существует ли в русском языке грамматическая категория одушевленности / неодушевленности?» Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej 51, 2016: 72–87.

Slovníky

- ASSČ: Akademický slovník současné češtiny. ÚJČ AV ČR. <<http://www.slovníkcestiny.cz/web/uvod.php>> 20.01.2018.
- ISJP: Inny słownik języka polskiego. Bańko, M. (red.) Warszawa: PAN, 2000.
- SSČ: Slovník spisovné češtiny. Praha: Academia, 1978.
- SSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970–1991.
- SSSJ: Slovník súčasného slovenského jazyka. JÚLŠ SAV, 2006–2015 <juls.savba.sk>. 22.01.2018.
- WSJP: Wielki słownik języka polskiego. P. Zmigrodzki (red. nac.) <www.wsjp.pl> 22.01.2018.
- WSPP: Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN. Pod red. A. Markowskiego. Warszawa: PWN, 2004.
- БТСРЯ: Большой толковый словарь русского языка. Гл. ред. С. А. Кузнецов. <www.gramota.ru> 20.01.2018.
- НТСУМ: Новий тлумачний словник української мови. У 4 томах. Київ 1999.
- РСКНЈ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд 1959–.
- ТСБМ: Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1977–1984.

Korpusy

- ČNK: Český národní korpus. <www.korpus.cz> 20.01.2018.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego. <www.nkjp.pl> 20.01.2018.

Каролина Скварска

ZAPNUL UŽ JSI TOHO MOBILA? [ДА ЛИ СИ УКЉУЧИО ТАЈ МОБИЛНИ?]
О АКУЗАТИВУ ЈЕДНИНЕ ИНАНИМАТНИХ ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА
У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Резиме

У словенским језицима долази до ширења употребе наставка *-a* у акузативу једнине именица мушког рода које означавају неживо, те се говори о синкретизму облика генитива и акузатива једнине. Ова проблематика се обично повезује са проучавањем категорије аниматности, у појединим истраживањима и са питањима партитивности, појединачности – збирности, активности – пасивности ентитета.

У раду се са компаративног аспекта анализирају следећа питања:

- семантичке групе именица за које је ова појава карактеристична у словенским језицима
- експресивна маркираност таквих облика, њихова стилска карактеристика
- синтаксичка позиција инаниматне именице мушког рода са наставком *-a*
- обрада дате појаве у лексикографији
- корелација између ове појаве и конкуренције наставака у облику генитива једнине инаниматних именица мушког рода: конкуренција наставака у језицима који имају и наставак *-u* у генитиву једнине мушког рода доводи до процеса ширења наставка *-a* у акузативу једнине.
- однос између проучаване појаве и других формалних средстава за означавање бића: испоставља се да је степен продирања наставка *-a* у акузатив једнине инаниматних именица мушког рода под утицајем присуства у језику других формалних показатеља категорије бића и њихове стабилности.

Процес ширења наставка *-a* у акузативу инаниматних именица мушког рода одвија се у свим словенским језицима, али различитим интензитетом. Најпрогресивнији је у пољском и чешком језику, а најмање је одмакао у руском, белоруском, српском и хрватском.

Кључне речи: генитив, акузатив, партитив, категорија бића, инаниматне именице, синкретизам